

Jan Provazník

TRESTNĚPRÁVNÍ POMĚR A TRESTNĚPROCESNÍ VZTAH VE SVĚTLE OCHRANY ZÁKLADNÍCH PRÁV – POSUN PARADIGMATU?

Abstrakt: Tento článek se zabývá teoretickou koncepcí trestněprávního poměru a trestněprocesního vztahu s přihlédnutím k postavení oběti ve světle rozhodovací praxe Ústavního soudu České republiky a Evropského soudu pro lidská práva. K tématu článek přistupuje se zřetelem na význam teorie společenské smlouvy pro oblast trestního práva a následně předkládá analýzu judikatury výše zmíněných soudů. Závěr ukazuje, že nejen stanoviska, která vytvořila tyto dva přístupy, nemusí nutně být v naprosté vzájemné shodě, ale že i praxe Ústavního soudu České republiky a Evropského soudu pro lidská práva vykazují rozdíly. Po tomto dílčím závěru se článek zaměřuje na samotnou možnost oběti být subjektem trestněprávního poměru s přihlédnutím k přístupu zahraničních právních řádů k této problematice, a vytváří několik úvah založených na povaze postavení oběti a jejího vzájemného vztahu ke státu, jakož i k vzájemnému vztahu státu a pachatele se závěrem, že trestněprávní poměr může i nadále přetrvávat ve své dvoustranné podobě, ačkoliv se k němu přidává ještě další – mezi obětí a státem.

Klíčová slova: oběť, pachatel, trestněprávní poměr, trestněprocesní vztah, teorie společenské smlouvy

ÚVOD

V posledních desetiletích na poli trestněprávní teorie¹ dochází neustále k debatám o vztahu retributivní a restorativní justice, jejichž centrální otázku lze vnímat mimo jiné jako povahu konfliktu, který vzniká v důsledku spáchání trestného činu. Tato otázka se bytostně dotýká i postavení subjektu, jehož zájmy se staly předmětem útoku trestného činu, respektive poměr státu a pachatele k této osobě. Dnes již patrně nelze zpochybnit posun od čistě retributivního pojetí trestního práva, v němž se význam této osoby scvrkává pouze na tu součást společnosti, jejímž prostřednictvím byla celá společnost napadena; (tedy pouze na jakousi zasaženou buňku v těle „Leviathana“), a v němž je tedy výhradně stát tím, komu byla finálně způsobena újma a kdo je tedy oprávněn (a vzhledem ke své povaze i povinen) tento čin trestat, k pojetí restorativnímu, které přiznává osobě činem zasažené i autonomní postavení a důležitost.

Rovněž ovšem nelze přísně vzato zpochybnit, že přes tento posun v zásadě stále systémy trestního práva transatlantické civilizace vycházejí z pojetí retributivního, které je novými restorativními trendy toliko „naleptáváno“, byť do té míry, že dnes již nelze prvky restorativní justice vnímat pouze jako jakési doplňky či jemné finesy systému trestního práva, ale jako zcela plnohodnotné jeho součásti, bez nichž by nebyl při současném stavu poznání ani dosti dobře myslitelný.

Do interakce restorativní a retributivní koncepce navíc zasahují ještě jiné koeficienty, vycházející z rostoucí úrovně ochrany lidských práv a základních svobod. Tento článek si klade za cíl analyzovat právě působení těchto koeficientů, realizující se zejména rozhodovací činností ESLP a Ústavního soudu.

¹ Pro účely tohoto článku se přidržím terminologie Solnařovy, citace viz níže.

1. TEORETICKÁ A KONCEPČNÍ VÝCHODISKA

Jakákoliv koncepce, která není monolitická, ale snaží se v sobě kompromisně smířit dvě heterogenní východiska, do nichž navíc budou přimíchávány „vedlejší produkty“ ochrany lidských práv, tj. její deriváty, bude s sebou vždy přinášet rizika v podobě „kouzla nechtěného“, tedy takových aspektů, které neodpovídají ve výsledku ani jednomu z prolínajících se východisek. V systému trestního práva je situace navíc o to složitější, že tenze mezi oběma východisky se odehrává na pozadí dvou vzájemně propojených, ale přesto diferencovaných subsystémů trestního práva, tedy v subsystému trestního práva hmotného i trestního práva procesního.

Retributivní přístup k trestnímu právu je založen na východisku svobody vůle jakožto důvodu, proč může být trestný čin vnímán jako svobodné rozhodnutí pachatele narušit společností obecně uznávané morální či náboženské normy; trest je pak odplatou za toto narušení.² Nemá tak vlastně žádný jiný účel, než „vyrovnat účet“ mezi pachatelem a státem. Přesto tento účel nelze chápat jednostranně jako určitou reakci státu, nepřipouštějící páchaní určité společensky nebezpečné činnosti v dosahu jeho ovlivnění, ale je třeba přihlídnout i k expiační funkci,³ jíž plní vůči pachateli.

Restorativní přístup k trestnímu právu vychází z předpokladu, že trestný čin je především konflikt mezi jednotlivci, tj. pachatelem a obětí,⁴ jehož uspokojivé řešení vyžaduje aktivní participaci všech dotčených stran, jakož i sociálních skupin, z nichž pochází.⁵ Oběti je tedy příznána v této koncepci významná úloha, a je možno na ni nahlížet jakožto na jeden ze základních stavebních prvků restorativního vztahu. Tu se ovšem ihned supponuje otázka, zda proto oběti náleží i postavení subjektu v základních trestněprávních poměrech či vztazích.

V pojetí trestněprávního poměru a trestněprocesního vztahu existuje široká varieta, což se odráží i v rovině terminologické. Pro účely této práce vyjdeme z termínu trestněprávního poměru v pojetí Solnařově, v němž se jedná o vztah, vznikající spácháním trestného činu, mezi pachatelem a státem, reprezentovaným příslušnými orgány, jehož obsahem je právo a zároveň povinnost státu uplatňovat na pachateli omezení plynoucí z trestní legislativy, povinnost a právo státu postupovat přitom zákonným způsobem, což je zároveň i právem pachatele, který má oproti tomu povinnost takto uložená opatření snášet.⁶

Trestněprocesní vztah se oproti tomu nalézá v rovině procesní, vzniká obviněním ze spáchání trestného činu a jeho subjekty jsou orgány činné v trestním řízení a osoba obviněná ze spáchání trestného činu, kdy obsahem je rovněž právo a povinnost těchto

² VANDUCHOVÁ, M. In: V. Solnař a kol. *Systém českého trestního práva*. Praha: Novatrix, 2009. Část III., s. 13.

³ Tj. k funkci očištné, spočívající ve znovupřijetí pachatele do společnosti, lapidárně často vyjadřované jako „splacení dluhu společnosti“.

⁴ Tohoto termínu zde budeme užívat v rovině sémantické v nejširším slova smyslu jako zkratku pro osobu, proti jejímž zájmům byl trestný čin namířen, nikoliv ve smyslu legální definice zák. č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů.

⁵ Např. KALVODOVÁ, V. Sankční systém trestního práva v evropském prostředí. In: T. Machalová a kol. *K odkazu Jaroslava Kallaba: právně-filosofická východiska trestní politiky v procesu evropské integrace*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 237.

⁶ SOLNAŘ, V. a kol. *Systém českého trestního práva*, část I., s. 29.

orgánů uvalovat na obviněnou osobu omezení, vyplývající z trestní legislativy, zde zejména z trestního řádu, povinnost této osoby tato omezení snášet, a obdobný požadavek na zákonný postup jako v případě trestněprávního poměru.⁷ Toto platí pouze pro trestněprocesní vztah hlavní, neboť v trestním řízení se realizuje celá řada trestněprocesních vztahů i s jinými subjekty, než jen tím, proti komu se řízení vede. Takto vymezené pojmy je ovšem třeba přijmout s výhradou, že se jimi nevyčerpává celá množina vztahů, realizující se v souvislosti s aplikací trestněprávní legislativy, neboť jsou přílehlavé pouze vztahům odpovědnostním,⁸ jelikož operují s otázkou viny. Rozlišování mezi odpovědnostními a mimoodpovědnostními vztahy by však činilo následující text značně nepřehledným a málo by prospělo jeho cíli, proto, uvědomujíc si tuto simplifikaci, ponechme mimo odpovědnostní vztahy stranou.

Abychom mohli postoupit dále, je třeba alespoň stručně objasnit filosofické základy, o něž se pojetí trestněprocesního vztahu opírá, neboť nebyl-li by správný předpoklad, nemohli bychom se spokojit s jakýmkoliv, byť správným závěrem, neboť jeho správnost by v takovém případě byla pouze dílem čiročiré náhody. Současné pojetí trestněprocesního vztahu vyplývá dle mého názoru stále z klasické teorie společenské smlouvy. Trestní právo je třeba vnímat jako nástroj zabránění války všech proti všem, kvůli čemuž vůbec dle Hobbesovy teorie lidé pomyslnou společenskou smlouvu uzavřeli.⁹ Historický vývoj byl podstatně složitější, dlouhou dobu trestní normy (ne vždy ještě zcela zřejmě oddělitelné jako normy právní od jiných normativních systémů) válku všech proti všem nevy-mycovaly, ale jen jí jistým způsobem stanovovaly mantinely. Ačkoliv tak za velký historický úspěch bylo tedy možno považovat zavedení už z dnešního pohledu stále velmi primitivního konceptu *ius talionis* a trvalo pak ještě mnoho set let, než stát získal monopol na *ius puniendi*, přece nelze tomuto vývoji již od počátku upřít, že trestní právo mělo působit a působí proti *bellum omnium contra omnes*, což lze shrnout do výstižného až mnemotechnického bonmotu, že „*kdyby nebylo právo trestní, bylo by právo pěstní*“.¹⁰ Ač by se mohlo zdát, že odkazy na konsensualistické teorie, staré několik set let, jsou v dnešní době již neaktuální, domnívám se, že přestože byla učení Thomase Hobbesa či Jeana Jacquese Rousseaua v mnohých aspektech překonána, ve svém gros, tedy v myšlence společenské smlouvy jakožto základu existence státu, zůstávají doposud platná. O tom svědčí ostatně i ustanovení čl. 2 odst. 1 Ústavy České republiky, který deklaruje, že zdrojem veškeré moci ve státě je lid.

I zastánci jiné než na *bellum omnium contra omnes* založené konsensualistické teorie¹¹ musí pak uznat, že společenskou smlouvou přenáší jednotlivci na stát část svých přirozených nezadatelných práv, a to v rozsahu, v němž tato jeho práva bude stát naplňovat lépe než oni. Ve sféře trestního práva to neznamená jen, že stát bude schopen v případě protispoločenského činu potrestat i pachatele, silnějšího než obět, ale nepochybně i to, že tak učiní přiměřeněji a objektivněji, než jak by učinila ona. Tedy monopol státu na *ius puniendi* je výhodnější pro všechny zúčastněné. Na tyto výklady pak reflektuje

⁷ SOLNÁŘ, V. a kol. *Systém českého trestního práva*, část I., s. 29.

⁸ KRATOCHVÍL, V. In: V. Kratochvíl a kol. *Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Obecná část*. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 4 an.

⁹ HOBBS, T. *Leviathan*. Praha: OIKOYMENH, 2009, s. 88.

¹⁰ Autor má za to, že tento výrok bývá připisován prof. Augustu Miříčkoví.

¹¹ Reprezentovaní např. J. J. Rousseauem.

trestní teorie úmluvy, která v trestném činu spatřuje porušení společenské smlouvy a trest je jí pak náhradou za toto porušení.¹²

Těto teorii konvenuje pojetí ve výše uvedeném „retributivistickém“ duchu, neboť vztah mezi obětí a pachatelem již nemůže ve světle společenské smlouvy být přímý, neboť oběť se vzdala práva potrestat pachatele ve prospěch státu a rozhodla-li by se jej vykonat, tímto výkonem by zároveň porušila společenskou smlouvu. Zároveň však není možno odhlédnout jednoduše od toho, že trestný čin představuje významný zásah do zájmů oběti, který nelze přejít mlčením. Zatímco zejména starší školy trestního práva stavěly do popředí skutek či osobnost pachatele, tedy nepopřávaly dostatečného zájmu právě otázce oběti, dnes již je oběti věnována větší pozornost, a to i v souvislosti s úvahami o trestněprávním poměru, byť se autor nesetkal s tím, že by některá naše publikace oběť přímo označila za jeho subjekt a vycházela z pojetí trestněprávního poměru jakožto vztahu trojčlenného. Při výkladech o vztazích trestněprocesních je situace poněkud jiná, neboť oběť jako poškozený je stranou trestního řízení,¹³ nicméně většina autorů i zde považuje poškozeného za subjekt vedlejšího trestněprocesního vztahu, kdy stranami hlavního trestněprocesního vztahu jsou stále orgány činné v trestním řízení a osoba, proti které se řízení vede.

Oběť je tak v souladu s předcházejícím výkladem vyloučena z uplatňování *ius puniendi*, neboť stojí stranou hlavních právních vztahů, realizujících se v trestním právu hmotném i procesním. Jelikož tak každý účastník společenské smlouvy pozbyl ve prospěch státu právo bránit se útokům proti sféře svých zájmů a odplácet ty úspěšné z nich svépomocí, nabízí se otázka, do jaké míry může na státu vymáhat, aby tak činil místo něj. Půjde nám tedy o to, zda oběť má pozitivní právo vůči státu na kvalifikovanou reakci vůči pachateli. Tuto otázku rozštěpuje bifurkace na právo oběti na stíhání pachatele a právo oběti na potrestání pachatele. Tato práva jsou spolu spojena do té míry, že druhé je podmíněno tím prvním, nicméně jde o podmínku z logického hlediska nutnou, nikoliv však postačující.

Absenci oběti v trestněprávním poměru už tradičně nauka spojovala s tím, že v trestním právu (na rozdíl od práva soukromého) neexistuje nárok oběti na ochranu svého zasaženého práva vůči státu.¹⁴ Toto pojetí přetrvalo velmi silně zakořeněno až do dnešních dní, kdy naše nauka stále za subjekty trestněprávního poměru považuje toliko stát a pachatele a za subjekty hlavního trestněprocesního vztahu orgány činné v trestním řízení a toho, proti komu se řízení vede.¹⁵ Význam oběti zejména v posledních desetiletích ovšem poutal zaslouženou pozornost a nabýval na důležitosti, zejména s tím, jak se postupně rozvíjel akcent na ochranu základních práv jednotlivce. Že trestnou činností takováto základní práva zasažena býti mohou (a to pravidelně dosti citelně), to netřeba dokazovat. Nepřekvapí proto vzrůstající tenze mezi tradičním pojetím subjektů trestně-

¹² SOLNAŘ, V. a kol. *Systém českého trestního práva*, část I., s. 39.

¹³ Ustanovení § 12 odst. 6 zák. č. 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění pozdějších předpisů, samozřejmě ovšem s výhradou, že oběť v konkrétním případě pod definici poškozeného spadá.

¹⁴ CÍSAŘOVÁ, D. Několik zamyšlení nad Kallabovou prací „Základy nauky o způsobilosti býti stranou a o příslušnosti soudu v trestním řízení rakouském“. Praha, 1907. In: A. Nett a kol. *Sborník z konference k výročí úmrtí prof. JUDr. Jaroslava Kallaba*. Brno: Masarykova univerzita, 1992, s. 17.

¹⁵ Kromě v úvodu citované literatury např. JELÍNEK, J. In: J. Jelínek a kol. *Trestní právo procesní*. 2. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2011, s. 19 an., FENYK, J. In: D. Císařová – J. Fenyk – T. Grívna a kol. *Trestní právo procesní*. Praha: ASPI, 2008, s. 13 an., MUSIL, J. In: P. Šámal – J. Musil – J. Kuchta a kol. *Trestní právo procesní*. 4. přepracované vydání. Praha: C. H. BECK, 2013, s. 4.

právního poměru a trestněprocesního vztahu a narůstající ochranou práv oběti, hrozící do tohoto tradičního pojetí vpadnout.

2. PŘÍSTUP ÚSTAVNÍHO SOUDU K POSTAVENÍ OBĚTI

Není ve sféře pozitivního práva povolanejší orgán k posuzování této otázky, než Ústavní soud. Ten se hozené rukavice již mnohokrát chopil a v jeho judikatuře je tak možno vysledovat relativně koherentní právní názor na danou otázku. Ústavní soud vyvodil ze znění článků 39 a 40 Listiny základních práv a svobod závěr, že stíhání trestného činu i jeho potrestání je věcí vztahu mezi státem a jeho pachatelem¹⁶ a tento vztah tedy obět neinkluduje, neboť neexistuje žádné základní právo oběti na „satisfakci“, jež by jí stíhání a eventuální potrestání pachatele mohlo přinést. Ústavní soud tak již poměrně velmi záhy odpověděl na obě výše uvedené otázky negativně a na tomto svém stanovisku houževnatě setrval. Jakkoliv jasný a jednoznačný tento závěr byl, jeho odůvodnění již bylo podstatně koncisejší a reliéfnější.

Občas se Ústavní soud spokojil pouze s konstatováním neexistence výše uvedených práv (či alespoň prvního z nich) s tím, že znakem moderního právního státu je monopol státu v oblasti trestního práva¹⁷ a jemu odpovídající monopol veřejné žaloby na zahajování a vedení trestního stíhání¹⁸ bez uvádění bližších právních či filosofických východisek, z jejichž pozic by bylo možno takový závěr učinit.

Za další argumentační podklad Ústavnímu soudu posloužily některé zásady, na nichž je české trestní řízení postaveno, zejména zásada legality a zásada obžalovací, ve spojení s čl. 80 Ústavy České republiky.¹⁹

Další z argumentační linie, po níž Ústavní soud dospěl ke zmíněnému závěru, bylo koncepční vymezení postavení oběti v našem trestním řízení. Ač na jednu stranu Ústavní soud uznal, že postavení oběti (respektive v těchto konotacích poškozeného) se nevyčerpává nároky v adhezním řízení,²⁰ odpírá oběti přiznat v rámci trestního řízení právo na spravedlivý proces a procesní rovnost, které svědčí „zejména“ obviněnému.²¹ Slůvko „zejména“ je poměrně překvapivé, neboť kromě obviněného v řízení další subjekt, který by byl vzhledem ke své podstatě způsobilý být nositelem základních práv a svobod, představuje právě obět jakožto poškozený, nicméně vzhledem k tomu, že jemu jsou tato práva upřena, měl Ústavní soud na mysli pravděpodobně ještě zúčastněnou osobu, eventuálně osobu obhájce.

Ústavní soud se tak ustálil na pozici, nepřiznávající oběti právo na trestní stíhání, jíž odpovídá zásada státního monopolu na trestní stíhání. V jejím rámci pak Ústavní soud popřává orgánům veřejné žaloby poměrně širokou volnost při výkonu svého ústavně vymezeného poslání²² a nezasahuje do něj s výjimkou markantních excesů, které před-

¹⁶ Usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 26. 2. 1997, sp. zn. II. ÚS 361/96, publ. jako U 5/7 SbNU 343.

¹⁷ Usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 8. 4. 1998, sp. zn. I. ÚS 84/99, publ. jako U 29/14 SbNU.

¹⁸ Usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 19. 2. 2007, sp. zn. IV. ÚS 264/06.

¹⁹ Usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 27. 9. 2000, sp. zn. ÚS 249/2000, publ. jako U 34/19 SbNU 303.

²⁰ Nález Ústavního soudu ČR ze dne 12. 6. 2001, sp. zn. I. ÚS 570/99, publ. jako N 87/22 SbNU 227.

²¹ Usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 9. 11. 2004, sp. zn. III. ÚS 587/04, publ. jako U 53/35 SbNU 621.

²² Usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 19. 2. 2007, sp. zn. IV. ÚS 264/06, usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 24. 4. 2009, sp. zn. III. ÚS 8/03.

stavuje např. absence dostatečného odůvodnění přezkoumávaného usnesení;²³ ovšem zřetelně dále Ústavní soud deklaroval, že možnost takovýchto zásahů má být pojata velice restriktivně.²⁴

Není-li možno přiznat oběti právo na trestní stíhání či potrestání pachatele na ústavní úrovni, není tím ještě dáno, že oběti nesvědčí vůbec žádné ústavně garantované právo na ochranu před trestnou činností. Nelze-li totiž zásadně shledat možnost oběti brojit proti nedostatečné aktivitě státu při stíhání a trestání trestné činnosti prostřednictvím prokazovaného zásahu do práva na spravedlivý proces, není jí tím ještě upřena možnost domáhat se téhož prostřednictvím prokazovaného zásahu do jiných jejích základních práv a svobod. Ačkoliv již dříve musel Ústavní soud právo tzv. účinného vyšetřování ve své rozhodovací praxi zvažovat, frapantně je v českém kontextu zdůraznil Evropský soud pro lidská práva (dále jen „ESLP“) v notoricky známé kauze Eremiášová a Pechová proti České republice.²⁵ V tomto případě ESLP shledal porušení práva na život dle čl. 2 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen „Úmluva“), a to ačkoliv k vlastní skutečnosti úmrtí se nevyjadřoval a toto porušení shledal toliko ve sféře procesní, neboť dospěl k závěru, že toto úmrtí nebylo dostatečně prošetřeno.

3. PŘÍSTUP ESLP K PRÁVU NA STÍHÁNÍ

Zmíněná kauza poukazuje na skutečnost, že ESLP nahlíží na právo na trestní stíhání oběti poněkud odlišně. Judikatura ESLP v těchto souvislostech vychází ze skutečnosti, že stát má pozitivní povinnost chránit jednotlivce před zásahy do jejich základních práv (či svobod), zejména do práva na život.²⁶ Dalším krokem je přiznání práva účinného vyšetřování v případě, že k takovému zásahu mělo dojít ze strany nositelů veřejné moci, typicky policistů či vojáků a jednotlivec vznesl „hájitelné“ (tzn. do určité míry plausible) tvrzení o tom, že do jeho základních práv bylo zasaženo ze strany takovýchto nositelů.²⁷ Následovalo přiznání práva na konkrétní opatření k ochraně fyzické integrity jednotlivce v případech, kdy je důvodné se domnívat, že by tato mohla ze strany jiného jednotlivce být narušena.²⁸ Toto právo ovšem bylo zúženo pouze na situace, kdy důvody, zakládající potřebnost této ochrany, byly bezprostřední povahy a vyplývaly z aktuálních okolností.²⁹ Odtud byl již jen krok k rozšíření práva na účinné vyšetřování i pro případy, kdy se takového zásahu neměli dopustit nositelé veřejné moci (původcem zásahu byl tedy jiný jednotlivec), ale tito měli v souladu se svými pravomocemi takovýto zásah řádně prošetřit.³⁰

Takovéto účinné vyšetřování musí pak splňovat několik atributů, např. být vedeno nezávislým a nestranným orgánem s určitou mírou veřejné kontroly,³¹ musí být dosta-

²³ Usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 3. 7. 2003, sp. zn. III. ÚS 511/02, publ. jako N 105/30 SbNU 471.

²⁴ Usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 5. 2. 2004, sp. zn. III. ÚS 554/03, publ. jako U 4/32 SbNU 467.

²⁵ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 16. 2. 2012, č. stížnosti 23944/04.

²⁶ Rozsudek ESLP ve věci L.C.B. proti Spojenému království ze dne 9. června 1998, sp. zn. 23413/94.

²⁷ Rozsudek ESLP ve věci Assenov a další proti Bulharsku ze dne 28. října 1998, sp. zn. 24760/94.

²⁸ Rozsudek ESLP ve věci Osman proti Spojenému Království ze dne 28. 10. 1998, č. stížnosti: 23452/94.

²⁹ Rozsudek ESLP ve věci Mastromatteo proti Itálii ze dne 24. 10. 2002, č. stížnosti 37703/97.

³⁰ Viz i předchozí rozsudek ve věci Osman, dále rozsudek ESLP ve věci M. C. proti Bulharsku ze dne 4. 12. 2003, č. stížnosti 39272/98.

čující k identifikaci pachatelů, obět k němu musí mít účinný přístup,³² musí si držet svůj minimální standard nehledě na mimořádnost okolností, v nichž je vedeno,³³ v určitých specifických případech se jeho standardy zvyšují³⁴ atd.

V odkazované věci M. a C. proti Bulharsku zároveň dále ESLP vyslovil požadavek kriminalizace určitých intenzivních zásahů do nejdůležitějších základních práv a svobod (v předmětné věci šlo o tvrzené znásilnění) jakožto předpokladu jejich účinného postihu. Toto rozhodnutí rozvinulo dřívější doktrínu ESLP, že k účinné ochraně před určitými zásahy do základních práv a svobod nepostačí jejich postih v mezích soukromoprávní odpovědnosti, ale že minimální úroveň ochrany před nimi nutně vyžaduje odpovědnost trestněprávní.³⁵

Dosud uvedená judikatura ovšem nevytváří jakousi jednotnou linii ochrany základních práv a svobod *en bloc*, neboť se týká toliko velmi intenzivních zásahů do práv z „tvrdého jádra“ základních lidských práv (typicky právo na život a právo nebýt mučen). U zásahů méně závažných postačí nižší standard ochrany. Například v případě nedbalostního zásahu do práva na život postačí tak odpovědnost soukromoprávní.³⁶

Abychom se dostali stručně k jádru věci,³⁷ ESLP přiznává oběti právo na účinné vyšetřování, které je ovšem vzhledem k postavení oběti v řízení v několika aspektech relativní. Jak je uvedeno výše, prvním omezením je uplatnitelnost (ve vztahu k trestnímu řízení) jen v případě některých zásahů do základních práv či svobod jednotlivce, někde postačí pouze uplatnitelnost v civilním řízení. Není bez zajímavosti, že ESLP v těchto intencích vychází z dichotomie soukromoprávní/trestněprávní řízení (Rajkowska, Ciechońska, Calvelli a Cigliová), tedy nezvažuje dostatečnost či nedostatečnost např. správního postihu. Dále je podstatné, že jde o právo na řízení, nikoliv na výsledek,³⁸ navíc oběť nemůže uplatňovat toto právo samostatně, ale musí je spojit s určitým svým formálním postavením v řízení, jímž uplatňuje některé své právo, přiznané oběti v jejím postavení jejím členským státem (typicky uplatnění práv poškozeného, nároku v adhezním řízení).³⁹

Oba tyto relativizující závěry jsou ovšem samy do značné míry relativizovány. ESLP totiž přiznává oběti zvláštní zájem v řízení, odlišný od zájmu veřejné žaloby, vůči němuž není ani apriorně antagonistický, ani apriorně kooperační⁴⁰ (a není redukovatelný jen na pouhý zájem na úspěchu adhezně uplatněného nároku), což by svědčilo pro přiznání i zcela samostatného postavení oběti, nepodmíněného uplatněním jakýchsi „záminkových“ práv. Úspěšně zrelativizovat lze dokonce i zdánlivě neotřesitelné tvrzení, že oběť

³¹ Rozsudek ESLP ve věci Audrey a Paul Edwardsovi proti Spojenému království ze dne 14. 3. 2002, stížnost č. 46477/99.

³² Rozsudek ESLP ve věci Nikolova a Velichkova proti Bulharsku ze dne 18. května 2000, č. stížnosti 41488/98.

³³ Rozsudek ESLP ve věci Kaya proti Turecku ze dne 28. března 2000, č. stížnosti 22535/93.

³⁴ Např. je-li zde podezření, že útok na oběť byl rasově motivován – rozsudek ESLP ve věci Menson a další proti Spojenému království ze dne 6. 5. 2003, č. stížnosti 47916/99.

³⁵ Rozsudek ESLP ve věci X. a Y. proti Nizozemí ze dne 26. března 1985, stížnost č. 8978/80.

³⁶ Rozsudek ESLP ve věci Calvelli a Cigliová ze dne 17. 1. 2002, č. stížnosti 32967/96, rozsudek ESLP ve věci Ciechońska proti Polsku ze dne 14. 6. 2011, stížnost č. 19776/04.

³⁷ Neboť možnosti studia různých konotací práva oběti ve vztahu ke státu začínají v judikatuře ESLP být téměř neomezené.

³⁸ Rozsudek ESLP ve věci Rajkowska proti Polsku ze dne 27. 11. 2007, stížnost č. 37393/02.

³⁹ Rozsudek ESLP ve věci Perez proti Francii ze dne 12. 2. 2004, stížnost č. 47287/99.

⁴⁰ Rozsudek ESLP ve věci Bergerová proti Francii ze dne 3. 12. 2002, č. stížnosti 48221/99.

nemá právo na potrestání pachatele. V tomto směru je přelomový rozsudek Velkého senátu ESLP ve věci Gäfgen proti Německu.⁴¹

Zde ESLP dospěl k závěru, že ačkoliv bylo tvrzené porušení práva stěžovatele nebýt mučen ze strany orgánů veřejné moci dostatečně prošetřeno a oficiálním vyšetřováním zjištěno, tresty, které za ně byly uloženy pachatelům, byly nepřiměřeně nízké, čímž bylo stěžovatelovo základní právo nebýt mučen porušeno. ESLP zde tak přiznal nejen právo na účinné prošetření potenciálních neoprávněných zásahů do některých základních práv, ale dokonce i právo na účinné potrestání takových zásahů při jejich konstatování. Odůvodnění spočívá v nutnosti generální prevence prostřednictvím prevence individuální, neboť jinak by nebyly případní „narušitelé“ dostatečně odstraněni.

4. REFLEXE ZÁVĚRŮ ESLP ÚSTAVNÍM SOUDEM

Ústavní soud přesně v intencích judikatury ESLP přiznává právo na dostatečné prošetření v případě zásahů do těch základních práv, u nichž dle judikatury ESLP toto právo připouští,⁴² ovšem k radikálnímu přehodnocení svých dosavadních závěrů Ústavní soud nepřikročil. Je tedy třeba vytknout zde fragmentární přístup, kdy povinnost účinného vyšetřování státu (a jí korespondující právo na účinné vyšetřování jednotlivce) byla dovozena induktivně jako derivát jiných základních práv, nikoliv deduktivně z určité koncepce vzájemných vztahů státu, oběti a pachatele. Jinými slovy, na koncepční úrovni nedošlo k přehodnocení otázky trestněprávního poměru a trestněprocesního vztahu a je tak možné klást si otázku, zda je právo účinného vyšetřování derivátem všech základních práv, zaručených Úmluvou a pakliže ano, zda to platí i o těch základních právech, zaručených jinými právně závaznými zdroji. Jen v případě obou kladných odpovědí by byla vyloučena možnost rozdílného přístupu k různým kategoriím obětí. Jelikož ESLP ani Ústavní soud nikdy explicitně nevyjádřily, že právo na účinné vyšetřování je právem obecným, ale zvolily induktivní, parciální přístup, je třeba na prvu z otázek odpovědět záporně. Tím se ovšem ihned nabízí námitka tohoto přístupu, že dochází k diskriminaci jednotlivých skupin obětí. Domnívám se, že tuto námitku by bylo možno snadno překonat poukazem na to, že jednotlivá základní práva a svobody požívají různou úroveň ochrany, a tudíž že se liší i prostředky této ochrany. Ostatně i v rámci skupiny obětí, u nichž bylo zasaženo do jejich práva na život, existuje diferencovaný přístup stran přiznání práva na účinné vyšetřování, jež zrekapituloval Ústavní soud v odkazovaném usnesení I. ÚS 2886/13.

Současnou pozici Ústavního soudu by tedy bylo možno uzavřít na tom, že podle dosavadního názoru Ústavního soudu oběť není subjektem trestněprocesního vztahu a že ochrana oběti před trestnou činností je realizována na základě zvláštního (tedy od trestněprocesního poměru odlišného) vztahu mezi obětí a státem, realizujícího se prostřednictvím práva na účinné vyšetřování porušení některých základních práv či svobod oběti zásahem v podobě trestného činu.⁴³

⁴¹ Gäfgen proti Německu (Velký senát) ze dne 1. 6. 2010, č. stížnosti 22978/05.

⁴² Právo na život dle čl. 2 Úmluvy – např. usnesení Ústavního soudu České republiky ze dne 29. října 2013, sp. zn. I. ÚS 2886/13; právo nebýt mučen či podroben nelidskému či ponižujícímu nakládání či trestání dle čl. 3 Úmluvy – např. usnesení Ústavního soudu České republiky ze dne 17. 1. 2012, sp. zn. I. ÚS 745/11.

⁴³ Nález Ústavního soudu České republiky ze dne 28. 6. 2011, sp. zn. Pl. ÚS 17/10, publ. ve sbírce zákonů pod č. 232/2011 Sb., odst. 61, 62.

5. K MONOPOLU NA TRESTNÍ STÍHÁNÍ V MODERNÍM PRÁVNÍM STÁTĚ

Takto strohému tvrzení by jistě bylo možno oponovat příklady zahraničních přístupů některých vyspělých států. Jakkoliv by bylo nesmírně obtížné posuzovat tyto příklady v rovině hmotněprávní, která je velmi abstraktní, v rovině procesní bude z konkrétních práv obětí a jejich systematického zakotvení možno usuzovat i na postavení, jaké oběť má v trestněprocesním vztahu, respektive při ještě vyšší míře abstrakce ve vztazích pachatel–stát–oběť, vyplývajících z výše uvedených úvah o společenské smlouvě.

Tak např. v Německu má oběť hned několik nástrojů, jakými může dosáhnout stíhání pachatele. Existují tam tzv. návrhové delikty, které je možno stíhat pouze na explicitní návrh poškozeného,⁴⁴ jedná se většinou o méně závažné trestné činy, na jejichž stíhání není velký veřejný zájem. V zásadě však tyto trestné činy primárně na návrh oběti stíhají orgány činné v trestním řízení jako součást veřejné moci, ačkoliv, jak uvádíme níže, většina z nich je návrhových. Obecně (tedy nejen v případě návrhových deliktů) platí, že není-li oběť spokojena s tím, že přípravné řízení neskončilo obžalobou (tam, kde se státní zástupce rozhodne zastavit trestní stíhání), svědčí jí právo stížnosti, již může dosáhnout toho, že soud nařídí státnímu zástupci, aby obžalobu podal.⁴⁵ Obdobné právo stížnosti zakotvuje i náš trestní řád, ovšem za určitých okolností může oběť dle německého trestního řádu dokonce podat ryze soukromou obžalobu, aniž by jí stíhala povinnost dodržet zásadu subsidiarity, tedy aniž by věc nejprve vyšetřovaly příslušné orgány veřejné moci.⁴⁶ Tuto možnost má oběť pouze v případě, že vůči ní byl spáchán některý z taxativního výčtu trestných činů (porušení domovního míru, pomluva, porušení tajemství přepravovaných zpráv, ublížení na zdraví, nebezpečné pronásledování, vyhrožování, podplácení, poškození cizí věci, opilství⁴⁷ plus některé trestné činy související s trestněprávní ochranou hospodářské soutěže a práv duševního vlastnictví), jimž je společné, že jejich objektem je některý z oprávněných individuálních zájmů jednotlivce. Vzhledem k nižší míře zainteresovanosti společnosti jako celku na ochraně před těmito trestnými činy nepřekvapí, že většina těchto činů spadá rovněž pod kategorii návrhových deliktů (výjimku tvoří např. některé případy nebezpečného pronásledování či vyhrožování). Poslední z možností německé oběti, jak dosáhnout stíhání a případného odsouzení pachatele, je připojení se k řízení na stranu veřejného žalobce s tzv. vedlejší žalobou (*die Nebenanklage*).⁴⁸ Toto právo svědčí oběti jen některých, zpravidla těch závažnějších trestných činů (sexuální trestné činy, pokus vraždy či pokus vraždy se zvláštní mírou viny, jiná násilná trestná činnost atd.).

Jakkoliv je z hlediska procesního institut vedlejší žaloby velmi zajímavý, prizmatem zkoumání pozice oběti v trestněprocesním vztahu a trestněprávním poměru se jeví jako podstatné pouze právo oběti dle § 400 německého trestního řádu, které jí umožňuje kvalifikovaně brojit proti případům, kdy soud odmítne „otevřít“ hlavní líčení a právo oběti dle § 401 německého trestního řádu, který dokonce oběti, je-li vedlejším žalobcem, přiznává samostatné právo odvolání, což je jistou indikací nejen práva na trestní

⁴⁴ Např. §§ 243 odst. 2, 247, 248a německého trestního zákoníku.

⁴⁵ § 172 an. německého trestního řádu.

⁴⁶ § 374 an. německého trestního řádu.

⁴⁷ Postupně dle §§ 123, 185–189, 202, 223 a 229, 238, 241, 303, 323a německého trestního zákoníku.

⁴⁸ § 395 an. německého trestního řádu.

stíhání, ale i na potrestání (jistěže nikoliv v absolutním slova smyslu, tedy na bezpodmínečné potrestání dle představ oběti, ale přiznání práva zpochybnit rozhodnutí soudu nezávisle na veřejné žalobě je nepochybně markantní prvek, vtahující obět do trestně-procesního vztahu, neboť tato není odkázána zcela na veřejnou žalobu, ale svou aktivitou během procesu před soudem prvního stupně i před odvolacím soudem může velmi účinně podporovat výsledek řízení v podobě odsouzení pachatele).

Obdobně je tomu i v Rakousku, kde rovněž existuje kategorie návrhových deliktů,⁴⁹ ohledně nichž má právo iniciovat trestní řízení jediné obět svou soukromou obžalobou a přípravné řízení pod taktovkou orgánů činných v trestním řízení se v takovém případě vůbec nekoná.⁵⁰ Dále v Rakousku funguje institut subsidiární žaloby, který umožňuje oběti převzít obžalobu tehdy, jestliže veřejný žalobce obžalobu vezme zpět.⁵¹

Polský trestní řád umožňuje jak podání soukromé obžaloby,⁵² tak i vedlejší žalobu po boku veřejného žalobce či pro případ, že by snad veřejný žalobce ve vedení obžaloby nepokračoval.⁵³ Ve Španělsku existuje nejen možnost konkrétně zasažené oběti podat soukromou obžalobu na „svého“ pachatele, ale je možná i tzv. *actio popularis*, tedy trestní obžaloba ve veřejném zájmu, podaná soukromým subjektem (zpravidla nevládní obecně prospěšnou organizací), který nebyl trestným činem přímo zasažen,⁵⁴ v zemích s angloamerickou právní tradicí rovněž stále existuje možnost podání soukromé obžaloby v trestních věcech⁵⁵ (i když v současné době nejsou soukromé žaloby příliš obvyklé vzhledem k existenci specializovaných orgánů veřejné moci, zastupujících veřejnou žalobu, vzhledem k jejich zkušenostem a působení).

Ve Francii existuje poměrně specifická úprava, kdy právo oběti podat trestní obžalobu za podmínek stanovených zákonem předjímá již čl. 1 věta druhá trestního řádu, nicméně dále se text tohoto předpisu zabývá spíše možnostmi poškozeného uplatnit nárok na náhradu škody v adhezním řízení (*l'action civile*).⁵⁶ Francouzský trestní řád ovšem upravuje zvláštní postup, jímž může obět „obejít“ přípravné řízení, jež se odehrává zásadně v gesci orgánů činných v trestním řízení, a pomocí tzv. přímého předvolání (*citation directe*) dosáhnout u méně závažných kategorií trestných činů⁵⁷ projednání trestného činu, jenž byl proti ní namířen, přímo soudem.⁵⁸

Jak vyplývá z těchto víceméně náhodných příkladů, v zahraničních úpravách do jisté míry oběti právo na stíhání pachatele svědčí, byť ve většině z nich je toto právo nějakým způsobem omezeno. V podobě přímé soukromé obžaloby se typicky vztahuje pouze k určité kategorii trestných činů, které chrání dominantně individuální soukromý zájem

⁴⁹ Např. trestný čin svémocné léčby dle § 110, porušení listovního tajemství dle § 118, porušení obchodní tajemství dle § 122, „sňatečního klamu“ dle § 193 atd. rakouského trestního.

⁵⁰ § 71 odst. 1 rakouského trestního řádu.

⁵¹ § 72 rakouského trestního řádu.

⁵² Čl. 59 an. polského trestního řádu.

⁵³ Čl. 53 polského trestního řádu.

⁵⁴ GOMÉZ-JARA DIÉZ, C. – CHIESA, L. E. In: K. J. Heller – M. D. Dubber a kol. *The Handbook of Comparative Criminal Law*. Stanford: Stanford University Press, 2011, s. 495.

⁵⁵ FENYK, J. *Vademecum státního zástupce*. Praha: ASPI, 2003, s. 455.

⁵⁶ Čl. 2 an. francouzského trestního řádu.

⁵⁷ Ve Francii se uplatňuje dle čl. 111-1 francouzského trestního zákoníku tripartice trestných činů dle závažnosti sestupně na zločiny, přečiny a přestupky (*crimes, délits et contraventions*), přičemž přímé předvolání připadá v úvahu jen u přečinů a přestupků.

⁵⁸ Čl. 389–392-1 a 550–556 francouzského trestního řádu.

a i zde většinou existuje možnost veřejného žalobce obžalobu převzít, dospěje-li k závěru, že na stíhání je veřejný zájem. V podobě možnosti převzít trestní stíhání či alespoň iniciovat přezkum rozhodnutí veřejného žalobce obžalobu nepodat je takovýmto omezením právě subsidiarita (veřejná obžaloba má tedy jakési přednostní právo). Dalším obvyklým omezením je složení finanční zálohy na náklady provedeného stíhání, neboť v případě soukromých žalobců není zaručeno, že prostředky, vynaložené na řízení z veřejných prostředků, budou vynaloženy účelně. V některých státech (např. Francie) lze v případě zprošťujícího rozsudku v případech, iniciovaných soukromým žalobcem, tomuto uložit dokonce i pokutu.

Nelze tedy vzít za prokázané, že již sama koncepce moderního právního státu je nerozlučně spjata s bezvýjimečným monopolem státu na vyšetřování a stíhání trestné činnosti. Jistě by bylo velice liché tvrdit, že např. Německo, země, v níž má koncepce právního státu svůj původ a jež byla a stále je našemu právnímu myšlení v otázkách ústavního práva (jakož i všech ostatních právních disciplín) zdrojem neutuchající inspirace, by nespadlo pod pojem „moderního právního státu“, stejně jako Francie, kolébka lidských práv, či Velká Británie, lůheň moderního parlamentarismu. Jelikož tedy existují moderní právní státy, které do jisté míry umožňují soukromou iniciaci trestního řízení, bylo by zapotřebí hledat jiné důvody, jež by výše uvedený závěr Ústavního soudu opravňovaly. Tyto důvody by pak patrně měly specificky vyplývat z českých poměrů.

6. K ARGUMENTACI ZÁKLADNÍMI ZÁSADAMI ČESKÉHO TRESTNÍHO ŘÍZENÍ

Tyto základní zásady vyplývají ve své konkrétní podobě ovšem „pouze“ z pozitivní právní úpravy a nikoliv z ústavních maxim a bylo by možno je tak ústavně konformně modifikovat, navíc jsou až projevem určité základní koncepce trestněprávního poměru (respektive trestněprocesního vztahu, který ovšem z koncepce trestněprávního poměru vychází), nikoliv její příčinou, tedy argumentovat jimi je podobné, jako vyvozovat pevnost základů z pevnosti střechy. Ve výše citovaném usnesení uváděný čl. 80 odst. 1 Ústavy České republiky zase netrakuje více, než že státní zastupitelství zastupuje veřejnou žalobu v trestním řízení. I při respektu k čl. 8 odst. 2 Listiny tedy není *a priori* vyloučeno, aby v trestním řízení existovala *de lege ferenda* i jiná než veřejná žaloba, představovaná nějakým jiným subjektem. V této souvislosti se jeví vhodným uvést historickoprávní argument, že ač, jak uvedeno výše, ani starší nauka nepřiznávala oběti nárok na ochranu jejího práva, zasaženého trestnou činností, již od dob Rakouska-Uherska až do období tzv. právníké dvouletky, tedy včetně období první republiky,⁵⁹ klasického období naší právní vědy, se u nás vyskytovala jak soukromá žaloba pro určité trestné činy,⁶⁰ tak i subsidiární žaloba v případě, že státní zástupce řízení nezahájil či nepodal obžalobu.⁶¹

⁵⁹ Je ovšem pravdou, že prvorepubliková ústava, tedy zákon 121/1920 Sb. Národního shromáždění, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, obdobně ustanovení o postavení státních zastupitelství (respektive prokuratur) neobsahovala a pouze se v čl. 101 odst. 3 omezila na formulaci: „V řízení před soudy trestními platí zásada obžalovací“.

⁶⁰ § 46 zák. č. 119/1873 ř. z., jímž se uvádí trestní řád.

⁶¹ § 47 zák. č. 119/1873 ř. z., jímž se uvádí trestní řád.

Nejedná se tedy v podmínkách našeho domácího právního vývoje o institut exotický, s nímž by naše jurisprudencce neměla zkušenosti. Jistěže vzhledem k době, která uplynula od dob, kdy mohla být u nás vznesena poslední soukromá obžaloba, nelze argumentovat zakořeněnou právní tradicí,⁶² přesto tento argument úplně na relevanci nepozbývá, neboť ústavní pořádek zejména první republiky byl významným inspiračním zdrojem při tvorbě našeho současného ústavního pořádku. Nadto se sluší zmínit, že pokud právo soukromě iniciovat nebo vést trestní stíhání⁶³ přiznával stát v počátcích vývoje moderního právního státu, jehož základní hodnotou je respekt k základním právům a svobodám jednotlivce, pak není zcela zřejmé, proč po návratu *ad fontes* po sametové revoluci, po níž se vývoj ubíral prozatím vždy ve směru rozšiřování obsahu a zvyšování standardu ochrany lidských práv, toto právo „vypadlo“. Jedním z možných vysvětlení by představovala jeho redundance v důsledku dostatečného systematického zajištění práv oběti činností orgánů veřejné moci, jež je více rozvedena níže.

7. K PRÁVU NA POTRESTÁNÍ PACHATELE

Jestliže tedy Ústavní soud posud neuznává právo oběti na trestní stíhání pachatele, je zřejmé, že neuznává ani právo oběti na potrestání pachatele. Ovšem toto právo by patrně ani při ústavní garanci práva oběti na vyšetřování uznáno být nemohlo (viz k tomu ovšem výše). Ač stát tíží povinnost chránit před zásahy do základních práv a svobod všechny jejich nositele, pod níž nepochybně spadá i povinnost chránit své obyvatelstvo před zásahy trestnou činností do jejich oprávněných zájmů, otázka potrestání pachatelů této činnosti se dle mého názoru oběti netýká. Státu vzniká povinnost potrestat každého pachatele, respektive státu lépe vyjádřeno vzniká povinnost s přihlédnutím k zájmům společnosti – a zohlednění zájmů jednotlivce tu není zase nic víc, než parciální aspekt přihlédnutí k zájmům společnosti, neboť respekt k individuálním zájmům jednotlivců prospívá i společnosti jakožto celku – na každý neoprávněný zásah do některých základních práv nebo svobod adekvátně reagovat,⁶⁴ ale oběti identické právo toto po státu vyžadovat nevzniká.

Za povšimnutí stojí, že argument ELSP v rozsudku Velkého senátu ve věci Gäfgen se neopírá nijak bezprostředně o újmu, jíž zásah do práva nebýt mučen vyvolává, nýbrž o potřebu ochrany společnosti působením generální prevence. Ačkoliv tak paradoxně došlo k omezenému uznání práva oběti na potrestání pachatele, nebylo to vůbec kvůli oběti samotné, ale kvůli prospektivní ochraně společnosti jako celku.

⁶² Bylo by to stejně liché, jako argumentují-li dnes někteří ve prospěch nového občanského zákoníku, že se jím navracíme k našim prvorepublikovým právním tradicím, neboť právní tradice má sama o sobě smyslu pouze tam, kde je pevnou součástí obecného právního myšlení, a tedy si ji uvědomuje a ctí většina právníckého stavu; tam, kde v důsledku změny poměrů taková tradice zcela zapadla a prakticky nikdo si ji neuvědomuje a necítí, ztrácí svou argumentační sílu.

⁶³ A to v „plném lesku“, kdy soukromý žalobce byl úplně stejně *dominus litis* přípravného řízení, jako veřejný žalobce – viz MÍŘIČKA, A. *Trestní právo procesní*. Praha: Všehrd, 1932, s. 73. I zde měl ovšem veřejný žalobce možnost do řízení kdykoliv vstoupit, uznal-li veřejný zájem na něm.

⁶⁴ Adekvátní reakce v každém jednotlivém případě totiž nemusí být pouze trest, protože ne vždy je adekvátní reakcí aplikace trestního práva a i je-li, není vždy v jeho rámci adekvátním prostředkem trest.

Ani právo a zároveň povinnost státu potrestat všechny pachatele trestných činů není absolutní, neboť je limitována poměřováním i jiných oprávněných zájmů (a závazků státu vůči svému personálnímu substrátu) v konkrétním případě. V konkrétním případě tak může být správným řešením i takové, v němž vinný pachatel je zproštěn obžaloby pro nedostatek použitelných důkazů či závažné procesní pochybení, ač o jeho vině soud nepochybuje. Zájem na ochraně jednotlivce před svévolí veřejné moci zde může přebít právo oběti na kvalifikovanou reakci státu na vůči ní spáchané bezpráví. Tato situace je v intencích moderního právního státu nevyhnutelná, a proto stát oběti právo na potrestání pachatele garantovat ani nemůže, nemaje je sám. Tak Ústavní soud např. konstatoval, že zproštění viny za aplikace zásady *in dubio pro reo* nezakládá porušení povinnosti státu prošetřit eventuální zásah do základních práv a svobod jednotlivce.⁶⁵ Je otázkou, zda vyjádření Ústavního soudu, že v tomto případě „... je tím stát zproštěn své mezinárodněprávní odpovědnosti“ je dostatečné, neboť stát k ochraně oprávněných zájmů jednotlivců nezavazují pouze mezinárodní závazky, k nimž dobrovolně přistoupil, ale i již naznačené povinnosti, vyplývající pro něj ze společenské smlouvy, která je jeho prvotním základem. Ač uvedená formulace tedy není zcela všeobjímající, lze s jejím duchem souhlasit na základě nastíněných úvah o nutnosti poměřování různých zájmů jednotlivců, které stát musí zvažovat.

Je třeba zastavit se rovněž na důvodu, proč stát vůbec přiznává právo na spravedlivý proces obviněného. Dle mého názoru nelze tento důvod spatřovat opět v ničem jiném, než v konsenzualistické teorii vzniku státu a respektu, který stát přiznává přirozeným právům jednotlivce. Jestliže tak stát vyjadřuje svůj pozitivní závazek vůči jednotlivcům jednak uplatňovat na ně prostředky trestního práva pouze tam, kde měli objektivní možnost se dopředu seznámit s chováním, jež je prostředky trestního práva zapovězeno, a jestliže vyjadřuje i závazek stíhat je pouze postupy *secundum et intra legem*, pak je zřejmé, že stát cítí zdroj, z něhož čerpá své *ius puniendi*. Tímto zdrojem je původní suverenita každého jednotlivce, která stát nutí garantovat jednotlivci ochranu, že vůči němu veřejná moc nebude uplatňována svévolně, tedy že nebude podroben prostředkům trestního práva, bude-li se chovat konformně, i že bude stíhán pouze určitým způsobem, umožňujícím mu účinnou obranu svých zájmů.

Mohli bychom se tedy zcela analogicky ptát, proč stát necítí za nutné respektovat závazek vůči oběti, jež se vzdala své suverenity potrestat pachatele sama, ve prospěch státu, a proč zde stát necítí nutnost garantovat i této osobě, že její odůvodněné zájmy budou ochráněny. Ochrana před svévolí veřejné moci i ochrana před svévolí silnějšího (respektive agresivnějšího) jedince se zdají přitom být zcela rovnocenné legitimními cíli. Česká republika přitom (a na to upozorňují i odkazovaná rozhodnutí Ústavního soudu) koncipuje své trestní řízení na zásadách oficiality a legality, které příkazují orgánům činným v trestním řízení stíhat všechny trestné činy, o nichž se dozví.⁶⁶ Těžko by bylo možno tyto zásady vykládat s přihlédnutím k právům oběti jinak, než že mají zajistit, aby

⁶⁵ Usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 17. 5. 2012, sp. zn. IV. ÚS 1455/12, publ. jako U 3/65 SbNU 669.

⁶⁶ Respektive nestanoví-li zákon či mezinárodní smlouva jinak (srov. ustanovení § 2 odst. 3 trestního řádu), tedy přílehavěji lze tuto povinnost formulovat jako povinnost kvalifikovaně reagovat na každý trestný čin, o němž se dozví, neboť věc může být nakonec vyřešena adekvátně i jinak, než trestním stíháním (ačkoliv většinou minimálně bude zahájeno, byť by rezultovalo např. v podmíněné zastavení).

žádný trestný čin nezůstal nepotrestán, tedy naplnit závazek státu k ochraně odůvodněných zájmů jednotlivců, kteří k této ochraně nadále zásadně sami oprávněni nejsou. Výklad, že náš stát má monopol na trestní stíhání i na potrestání, a proto k zavedení těchto zásad může mít i jiný důvod (tedy že jimi hájí některý jiný svůj zájem), zdá se být velmi neakceptabilním, neboť moderní a právní stát, jímž ČR nepochybně je (či alespoň usiluje o to, aby jím byla), nemá jiných vlastních zájmů, než sloužit svým občanům, a proto by jiný takový zájem musel být silnější, než zájem jednotlivce na účinné ochraně svých odůvodněných zájmů před trestnou činností.

8. K MONOPOLU STÁTU NA TRESTNÍ STÍHÁNÍ

Monopol státu na trestní stíhání lze navíc úspěšně relativizovat poukazem na institut souhlasu poškozeného s trestním stíháním, upravený v ustanovení §§ 163 a 163a trestního řádu. Jestliže stát oběti (v procesním postavení poškozeného) přiznává tak silnou ochranu některých jeho zájmů (zejména určitých vazeb na obviněného⁶⁷), že mu umožňuje „zneutralizovat“ trestní stíhání (a to dokonce bez povinnosti uvést jakýkoliv důvod) přesto, že stát shledává veřejný zájem na stíhání pachatele, pak se lze tázat, proč analogicky nepřiznává stát oběti ochranu opačně i jejím zájmům na stíhání tam, kde veřejný zájem na stíhání není. Odpověď zní, že stát coby ochránce a realizátor veřejného zájmu a zároveň ochránce oprávněných zájmů každého jednotlivce může v konkrétním případě při střetu obou těchto zájmů (jež nutně předpokládá také existenci obou) přiznat tomu individuálnímu větší důležitost. Při quasi střetu individuálního zájmu na stíhání a absence veřejného zájmu na něm nemůže individuální zájem převážít, neboť to, s čím by se měl poměřovat, v konkrétním případě neexistuje. To ovšem ničeho nemění na tom, že monopol státu na trestním stíhání je relativní a je-li terminalizační zásah oběti do něj projevem ochrany jejích zájmů, kteroužto ochranu stát tímto kvalifikovaným způsobem vyjadřuje, pak z tohoto plyne, že oběti a jejím zájmům přece jen jisté samostatné místo v rámci trestněprocesních vztahů přiznává (jiná situace by byla, kdyby právo odepřít souhlas s trestním stíháním stát oběti nepřiznával přímo, ale např. nechal státnímu zástupci možnost v trestním stíhání dle své úvahy nepokračovat, jestliže by zájem oběti na nepokračování převážil veřejný zájem na pokračování – taková úprava by jednoznačně svědčila o monopolním postavení státu na straně veřejné žaloby).

Ačkoliv to takto Ústavní soud neformuluje, bylo by možno učinit závěr, že současná koncepce trestního řízení je vlastně intrinsická garance ochrany oběti před trestnou činností, případně optimální reakce na ni, a proto nevyvstává potřeba na úrovni podústavního pozitivního práva reglementovat konkrétní práva oběti, jimiž by bylo možno těchto hodnot dosáhnout. Jakkoliv by toto východisko bylo v lepším případě neobhajtelně optimistické, v horším pak zcela naivní, mohlo by alespoň teoreticky odůvodňovat, proč oběť v ČR žádná hmatatelná práva na iniciaci trestního stíhání nemá. Za povšimnutí stojí, že i tomuto východisku je vlastní respekt k závazku státu k výše popsané ochraně oběti, tedy vlastně uznání práva oběti na trestní stíhání *de lege ferenda*, které se ovšem *de lege lata* neprojevuje, neboť je zajištěno jinými prostředky, nevyžadujícími nížádnou participaci oběti.

⁶⁷ FENYK, J. In: D. Císařová – J. Fenyk – T. Gřivna a kol. *Trestní právo procesní*, s. 192.

9. K ARGUMENTACI POTŘEBY ODLIŠNÉ ÚROVNĚ OCHRANY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD

Toto pojetí trpí dle mého názoru nekonceptností, neboť ačkoliv ani Ústavní soud, ani ESLP ve svých úvahách problematiku trestněprocesního vztahu výslovně nezmiňují, nelze ji ignorovat pouze proto, že k právu na účinné trestní stíhání obě instituce ochrany lidských práv přistoupily z jiné strany. Základní vztah mezi státem a jeho obyvatelstvem je totiž stále pouze jeden a vychází z tolikrát již zmiňované společenské smlouvy. Ta je zároveň i uznáním přirozených práv člověka, na jejichž ochranu cílí i Úmluva. Nelze proto dospět k závěru, že otázka ochrany přirozených práv oběti a otázka jejího vztahu ke státu a pachateli (tzn. otázka, zda oběť je či není subjektem trestněprávního poměru), jsou otázky separátně uchopitelné, protože existující v nezávislých systémech a mající rozdílný původ. Ba naopak, obě tyto otázky jsou úzce provázány, neboť ochrana přirozených práv člověka dle mezinárodního smluvního systému je podmíněna existencí státu, který by disponoval mezinárodněprávní subjektivitou, nutnou k samotnému vstupu do takového systému. Předpokladem státu je pak opět společenská smlouva. Jelikož tedy obě zmíněné otázky vyplývají z jednoho jediného zdroje, není žádoucí, aby mezi nimi existovala takováto disparita.

10. K POSTAVENÍ OBĚTI V POZITIVNÍM PRÁVU

Nedozvěděli-li jsme se jednoznačnou odpověď na otázku na vymezení oběti jakožto subjektu v trestněprávním poměru a trestněprocesním vztahu deduktivně, zbývá ještě postupovat induktivní metodou. Od těch práv, která náš právní řád oběti nepřiznává, lze tedy přejít k právům, která oběti náš právní řád přiznává a která i Ústavní soud ve svých odůvodněních zmiňuje. Specificky k postavení oběti jakožto poškozeného v trestním řízení se vztahují ustanovení trestní řádu, zejména § 43 an. Kromě toho další práva oběti, nespojená pouze s jejím postavením poškozeného jakožto strany trestního řízení, upravuje zvláštní zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů. Detailní rozbor práv oběti podle těchto předpisů není pro účely této práce nutný, postačí omezení na určité shrnující zobecnění.

Trestní řád se zabývá zejména procesními právy oběti v užším slova smyslu (být přítomna při jednání, k věci se vyjádřit atd.), jakož i jejími právy na náhradu veškeré penězi substituovatelné újmy, která jí trestným činem vznikla (náhrada škody včetně ušlého zisku, nemajetkové újmy, bezdůvodného obohacení). Není zde ovšem upraveno žádné právo oběti na účinný zásah do řízení (s výjimkou možnosti předkládat důkazy a vyjádření), oběť např. nemá právo na odvolání proti rozsudku co do výroku o vině ani co do výroku o trestu. Jediným signifikantním právem oběti v trestněprocesních konotacích z hlediska řízení jako celku a nejen jejích parciálních zájmů, je výše zmíněné právo oběti odepřít souhlas s trestním stíháním v některých případech.

Zákon o obětech trestné činnosti přiznává obětem řadu práv, zejména právo na informace, na odbornou pomoc (právní, psychologickou, sociální), na určité citlivé zacházení v řízení (např. úprava výslechu zvláště zranitelné oběti) na peněžitou pomoc a na fyzickou ochranu před dalšími případnými útoky pachatele na její osobu. Z hlediska možnosti oběti účinně zasahovat do trestního řízení při naplňování jeho účelu jsou tato práva téměř bez významu.

Při zobecnění těchto informací se naskýtá závěr, že český právní řád přistupuje k oběti spíše kompenzačně-terapeuticky. Oběť se tak jeví být pasivním subjektem, jemuž se snaží stát pomoci odčinit následky trestné činnosti, která vůči němu byla spáchána, a to v nejširším slova smyslu. Tedy nejen, lapidárně řečeno, dopomoci oběti k tomu, aby byl zašit její v důsledku trestného činu potrhaný šat, jakož i rány na těle, ale i její potrhané ego; tedy vytvořit jí i podmínky k tomu, aby se mohla vyrovnat s traumatizujícím prožitkem způsobem, který jí nejlépe vyhovuje. I po přijetí nové úpravy práv obětí je tak patrný trend držet oběť mimo hlavní trestněprocesní vztah i trestněprávní poměr. Tento přístup je ve světle naznačených úvah celkem logický – pojetí oběti jakožto plnohodnotného subjektu trestněprávního poměru je inherentní rovněž určitý požadavek na racionální autonomii, tj. že oběť je vybavena dostatečně nezakalenou svobodnou vůlí k tomu, aby mohla svou významnou roli plnit. Jestliže pak na oběť nahlédneme jakožto na traumatizovaného jedince, jemuž bylo ublíženo a který nejprve musí podniknout sérii formalizovaných i faktických kroků k tomu, aby obnovil svůj *status quo* před trestným činem, těžko jej můžeme z filosofického hlediska nazírat jakožto plně autonomního jedince, schopného svou úlohu v trestněprávním poměru zastávat. K tomu je třeba upozornit na to, že stejným prizmatem⁶⁸ stát vyjadřuje, že pachatele (splňuje-li všechny náležitosti subjektu) za takto autonomního jedince považuje a byť by k trestnému činu byl dohnán z jakýchkoliv pohnutek, na otázku jeho viny to nebude mít žádný vliv.

Nelze dále vyloučit ani to, že v nejlepším zájmu oběti je prošetření pachatele zcela v gesci orgánů veřejné moci, včetně případného uložení trestu. Oběť jakožto člen společnosti má teoreticky (ač si to pravděpodobně ve své faktické situaci ani nebude uvědomovat) stejný zájem na procesních garancích práv pachatele (které mohou vyústit až v to, že řízení neskončí odsouzením, přestože pachatel čin skutečně spáchal), jako pachatel sám, neboť má identický zájem na dodržování podmínek právního státu jako každý jiný jednotlivec. I v oblasti potrestání má oběť zájem na nezávislém verdiktu, zohledňujícím objektivně všechny relevantní faktory, nejen ty, které by zohlednila patrně oběť, a to nikoliv jen ze stejného důvodu (tj. zájmu na dodržování podmínek právního státu), ale i proto, že u oběti lze předpokládat na jedné straně tendenci soudit zaujatě, přísně a nespravedlivě a na druhé straně osobní zájem na tom, nebýt nespravedlivým.

Nadto je vztah pojetí oběti jakožto subjektu trestněprávního poměru a jakožto traumatizovaného jedince antagonistický i z toho hlediska, že zatímco prvé z nich vyžaduje v sobě mnohou ingerenci v rámci trestního řízení, to druhé naopak považuje zásadně znovuvybavení si prožitku trestného činu za něco sobě kontraproduktivního. Jinými slovy řečeno, je-li někdo subjektem určitého vztahu, je jím proto, že v tomto vztahu má určitý zájem, jehož se snaží dosáhnout (být v případě oběti nikoliv dobrovolný, ale nucený okolnostmi) a k naplnění tohoto zájmu má rovněž i určité prostředky v podobě z tohoto vztahu vyplývajících práv a povinností, v jejichž rámci se bude neustále potýkat se skutkem, jehož se stal obětí. Např. postavení soukromého žalobce tak, jak existuje v zahraničí, bude proto vyžadovat poměrně časově i odborně náročnou činnost, vyžadující neustálé vracení se k okolnostem spáchání trestného činu při přípravě obžaloby.

⁶⁸ A zdůrazňuji, že se jedná o pojetí ryze koncepční a filosofické, neberoucí v úvahu nejnovější poznatky psychologické či antropologické.

11. DOUŠKA EVROPSKOPRÁVNÍ

Na závěr je třeba zmínit i souvislosti s právem Evropské unie. Evropský zákonodárce představuje nového autonomního hráče na poli trestněprávních norem, s nímž je třeba počítat. Např. směrnice EU o právech oběti⁶⁹ stanovuje oběti celou řadu práv, která má Česká republika povinnost do svého právního řádu zavést. Výše jsme popsali, že v intencích českého právního řádu neexistuje právo oběti na trestní stíhání a že Ústavní soud dospěl k závěru, že pro toto právo není opora mezi uznávanými a chráněnými základními právy a svobodami. Nelze ovšem vyloučit, že by Evropská unie někdy v budoucnosti oběti toto právo přiznala. Jistě by to nemohlo být v rozporu s naším ústavním pořádkem, neboť standard práv oběti by se tím toliko zvýšil (hrozil by jen konflikt s právy obhajovacemi, který ovšem nevznívá příliš emfaticky ve prospěch těchto práv), nicméně mohlo by to mít neblahý vliv na celou koncepci pozice oběti v našem trestním řízení. To zejména v případě, že by zákonodárce nereflekoval případný akt sekundárního práva, přinášející takovou změnu rozsáhlejší novelizací a pečlivou změnu celé koncepce, ale učinil by pouze minimum nutného.

V obecné rovině je rovněž otázkou, do jaké míry tříštění pravomocí v oblasti trestního práva napomůže jednotnosti a koncepčnosti úpravy, když nelze vyloučit (a naopak lze předpokládat) situace, kdy zákonodárce na úrovni členského státu bude mít na určitou otázku odlišný názor, než zákonodárce evropský, přičemž z koncepčního hlediska bude otázka zčásti spadat do výlučné pravomoci členského státu a z části do výlučné pravomoci Evropské unie.

12. SHRNUTÍ

Učinit syntézu dosavadních poznatků se jeví poměrně obtížným. Pokud tedy dosavadní výklady přes všechny praktické a aplikační problémy teoreticky svědčí pro závěr, že oběti právo na trestní stíhání a za určitých okolností dokonce i na potrestání pachatele (byť už z jakéhokoliv zdroje) vzniká, pak by se mohlo zdát, že nelze setrvat na tradiční koncepci, v níž pro oběť v trestněprávním poměru není místa. Pokud bychom ovšem oběť do trestněprávního poměru vpustili, vytvořili bychom z něj trojstranný vztah, a k němu schází přímá právně relevantní vazba mezi pachatelem a obětí. Veškerá práva oběti, která dovodil ESLP ve své rozhodovací činnosti, se odehrávají totiž výlučně v kulisách vztahu stát – oběť, tedy oběť nemá žádného přímého práva proti pachateli (i např. právo na účast na procesech restorativní justice dle citované směrnice je vlastně jen právo vůči státu, který tyto procesy iniciuje a s pachatelem vede).

Domnívám se proto, že i nadále lze hovořit o tom, že subjekty trestněprávního poměru jsou pachatel a stát, nicméně vedle tohoto poměru vzniká ještě jeden, mezi státem a obětí, jehož obsahem je právo oběti na účinné vyšetřování. Toto právo by ovšem mělo být univerzální, tedy nezávislé na povaze zásahu do základního práva či svobody oběti a jeho druhu.

⁶⁹ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2012/29/EU ze dne 25. října 2012, kterou se zavádí minimální pravidla pro práva, podporu a ochranu obětí trestného činu a kterou se nahrazuje rámcové rozhodnutí Rady 2001/220/SVV.

Ohledně práva oběti na účinné potrestání bych ovšem byl podstatně skeptičtější, neboť výše zmíněný přenos práva každého jednotlivce trestat zlé, které se mu děje, na stát, bylo opodstatněno také tím, že stát *ius puniendi* bude uplatňovat spravedlivěji, než oběť. Z jistého hlediska je toto pozitivní i pro každou konkrétní oběť, neboť stát tímto způsobem oběť chrání před bezprávím, jehož by se mohla na pachateli dopustit. Buď jak buď, účelem státu při výkonu *ius puniendi* je v každé konkrétní situaci aplikovat optimální (tj. reflektující všechny relevantní faktory, namnoze stojící i zcela mimo zájmy oběti) kvalifikovanou reakci na spáchaný trestný čin. Tomuto účelu by mohlo být právo oběti na účinné potrestání teoreticky protismyslné.

ZÁVĚR

Přísně vzato k posunu paradigmatu v pojetí subjektů trestněprávního poměru ani hlavního trestněprocesního vztahu nedochází, neboť přes veškerý vývoj práv oběti nelze dovodit skutečně uzavřený trojstranný vztah mezi pachatelem, státem a obětí, kdy existují vazby mezi každými dvěma jeho subjekty zvlášť. To nicméně neznamená, že by neexistoval značný posun ve vztahu oběť – stát co do práv oběti a pozitivních povinností státu jim odpovídajících. Jelikož tento postup vyvěrá z judikatury ESLP, která ovšem k právům oběti přistupuje z jiného, lidskoprávního úhlu, trpí tento posun notnou dávkou nekoncepčnosti. Bylo by proto záhodno na základě nově vymezených práv některých skupin obětí přistoupit k hlubší analýze současných limitů trestněprávního poměru a hlavního trestněprocesního vztahu a případně je přehodnotit s obecně platnými závěry.

Mgr. Jan Provozník

Právnická fakulta Masarykovy univerzity

Jan Provazník

Substantive and Procedural Relation in the Criminal Law in the Light of the Protection of Human Rights – a Shift of a Paradigm?

Abstract: This article focuses on the theoretical conception of substantive and procedural relations of the criminal law with particular focus on the status of the victim in the light of the decisional practice of the Constitutional Court of the Czech Republic and of the European Court of Human Rights. It approaches the topic through the lense of the social contract theory in the field of criminal law and later it presents an analysis of the jurisprudence of the aforementioned courts. The conclusion shows, that not only these standpoints that these two approaches have created, might not be altogether in perfect congruence, but that the practice of the Czech Constitutional Court and that of European Court of Human Rights differs.

Following this partial conclusion, this article focuses on the very possibility of the victim to be a subject of the substantive relation in the criminal law with regards to the approach of foreign jurisdictions and introduces a few ideas based on the nature of the victim's status and its mutual relation to the state, as well as to that of the perpetrator and the state with the conclusion that the substantive relation in the criminal law can persist in its two-sided form, although there is now another one – between the victim and the state.

Key words: victim, perpetrator, substantive relation in the criminal law, procedural relation in the criminal law, social contract theory